

Nyelvművészet, nyelvbűvészet

JÓKAI ANNA

A nyelv nem cél; a nyelv eszköz. Eszköz az önkifejezésre, kapcsolatteremtésre, eszköz a megismeréshez. Az anyanyelv: identitásunk, élet-biztonságunk alapja. A dolgokat nevén nevezni, valódi néven nevezni, csak nyelvünk által lehet. S persze a hazugság is nyelv által nyer formát. Egy lelkes nyilatkozótól hallottam, tíz-tizenöt évvel ezelőtt: magyar nyelven lehetetlen hazudni. Sajnos, nem így van. Minden nyelv *szolgálja* a gazdáját, öltözteti-csillogtatja azt is, ami nem igaz, nyíltan lázad a használója ellen, legfeljebb finoman árulkodik róla – annak, aki a silányságot már képes kihallani. A nyelv a gondolat, érzés, akarat megtestesülése – önmagában sem föl nem szárnyalhat, sem el nem aljasulhat. Mindig a beszélő teremtőereje van mögötte; annak minősége szabja meg szépségét, csúfságát, erejét vagy éppen halványságát. Ha a gondolat pontatlan: habozó a nyelvhasználat. Ha tétova, megszületnek a pongyola mondatok. Ha az érzés túlhazdik, cikornyás, barokkos lesz a szöveg; ha csak az akarat vezet, a stílus csikorog. Az eszköz – ha egyszerű eszköz – nem tehet mást, közvetít. De az alkotó számára a nyelv mégsem egyszerűen passzív végrehajtó, mint az anyagi világ formálásához bármely más munkaeszköz. Van abban valami titok, valami majdnem csoda, ahogy egy-egy szó, szókép visszahat az eredeti elgondolásra, vagy a semmiből hirtelen megképződik, és az elbeszélőt szinte kiigazítja. Ami eredetileg laza volt, lötyögött: feszessé és tömörré válik, ami szürkén csordogált, színesen fölbuggyan. A nyelv ritka pillanatokban

Jóllehet a nyelv eszköz, az önkifejezés, a kapcsolatteremtés, a megismerés eszköze, az alkotó számára mégis több mint egyszerű, közönyös végrehajtó:

Van abban valami titok, valami majdnem csoda, ahogy egy-egy szó, szókép visszahat az eredeti elgondolásra, vagy a semmiből hirtelen megképződik, és az elbeszélőt szinte kiigazítja.

Idegen nyelven írni csak úgy lehet, ha gondolataink is illeszkednek annak a nyelvnek szabályaihoz.

felszabadítja magát eszköz mivoltából, a bajmólódó íróembert megsegíti. Író és nyelv viszonya ezért sokkal szorosabb, sokkal végzetesebb, mint bármely más művész kapcsolata a nyelvével. A zenész, a táncos, a festő, a szobrász nyelvétől fosztottan is zenész, táncos, festő, szobrász marad. A színész pedig a kölcsönvett szavakat tölti meg étellel. Az író számára azonban a nyelv a személyiségének, énjének a meghosszabbítása, a mű létrejöttének behelyettesíthetetlen, pótolhatatlan feltétele. Ha a kifejezőereje elsorvad,

lényének meghatározó része sorvad el, az ember élhet tovább, de az *író* nincs többé. Az anyanyelvihiány pedig egyszerűen lepusztítja a tehetséget. Néhány szerencsés megtanul ugyan angolul, németül, franciául vagy akár hottentottául is írni, ehhez azonban az szükséges, hogy a szókinccsen kívül a gondolatai is egy másik nyelv szabályaihoz illeszkedjenek. „A szónak nincs árnyéka” – egy jeles, amerikaivá vált literátus barátom így panaszkodott. Kosztolányi híres szavai: „Hogy mondd idegen nyelven, hogy jaj de breteg vagyok?” Az árnyalat, az íz, a zamat, a hangutánzó és hangulatfestő szavak a magyarban áldott bősége! A humorforrások! A szólások és közmondások!

A nyelv – egyébként némán – *belül* is beszél. Minden érzet, fogalom, indulat, ha hangtalanul is, de a nyelvhez tapad. Mintegy lelki margón képződik meg a nap minden eseménye, a ki-nem-mondott szavak által, lenyomatként, a lágy viaszban. Az éber tudatállapotú lélek nem tudja szavak nélkül önmagát meghatározni. Az agy dolgozik, a száj nem mozog. Kontroll alatt zajlik a belső közlés, a folyamatos reflexió. Egy mindennapi élethelyzet példázata: villamosra várunk. Észre sem vesszük, ami közben végigpereg bennünk, s amiből a külvilág semmit sem észlel. „Nem jön az a vacak, ócska, nyavalyás (jelzők cserélhető) villamos, el fogok kézni, hány óra van, mindjárt négy, fázik a lábam, csizmát kellett volna húznom, ennek itt milyen fura cipője van, mint egy lópata, hogy nem buknak orra benne...! Na végre, helyezkedjünk, erre föltolakszom, ha a fene fenét eszik is...” Ha a monológ véletlenül halhatóvá válik, akkor sajnálkozunk: „Ó, a bolond, magában beszél!” A magában beszélő ember nevetséges, holott valójában csak elhúzza a függőnyt az elől, ami éppen benne történik. Mindannyian beszélünk magunkban – imáinkban, intim könyörgéseinkben is. Nyelv nélkül Istent se tudjuk megszólítani. A misztikusok és a szentek azok, akik talán színről színre, közvetlen beleéléssel szereznek szakrális tapasztalatot – mi többiek, tévelygők és keresők a szívünkre ölelt szóba, a

A nyelv belül is beszél. Minden érzet, fogalom, indulat, ha hangtalanul is, de a nyelvhez tapad.

hangzásba kapaszkodunk, édes-megszenvedett szavaink vékony, de rugalmas pókszálain közelítünk az Abszolúthoz. A széttöredezett Alapige cserepeit rakjuk össze, ez a mesterségünk. Természetes hát, hogy az irodalmi mű minden írónál más és más kaleidoszkóp-látványt képez; ahány író, annyiféle ábra és alakzat, ugyanakkor a maroknyi csillogó kavicsnak pillanatnyi variációjaként. Az eredményt meghatározza a szándék, ami a sokféleségből anyagot és színt választ, a szög, amelyből készletünkre rátekintünk, és az indulat ereje, minősége, mellyel azt, amit összegyűjtöttünk, tehetségünk megpöccenti ilyen vagy olyan irányban. Az Egészhez viszonyított töredezettség persze elkerülhetetlen, az író legyen szerény. De egészen más dolog és egészen másfajta töredezettség nyilvánul meg abban a szövegben, amely az Egészhez közelíteni próbál, mint amelyik a Teljesség, az Alapige valaha is volt létét eleve tagadja. Az élet poetizálása közelebb visz, az élet pusztá irodalmasítása lefelé sodor. Hamvas Bélát hívom segítségül, ő írja az *Imaginárius könyvek* című esszéjében: „Az élet poetizálása lassú, kényes, finom, és magasrendű munka. Csendes, magányos és nehéz. Amit irodalmasításnak szokás nevezni, az ennek éppen az ellenkezője: életüket a sznobok irodalmasítják. A poetizálás elsősorban az egyre növekvő valódiság és őszinteség, az ennek nyomán járó élesedés, világosodás, lelkesülés, vagyis nemes entuziazmus, a költői élet koncepciója, ez a tiszta szenvedély, amely a magányban oly csendesen tud izzani, de amely emberek között oly nagy tüzeket tud gyújtani. Nem feladni a szépet, keresztülvinni az élet minden vonalán.” S innen már Bentley Robert Scottot idézem (Hamvashoz hasonlóan): „Legyen szép az ember ruhája, legyen szép a háza, legyen szép, amit gondol, s akkor szép, amit alkot, és szép, ahogyan él.” Az emberek között nagy tüzeket gyújtani?! Hányan vagyunk még – vagy hányan vagyunk már – Magyarországon, Európában, a világon, akik ezt a nemes célt is merik vállalni, amikor a lemosolygás bénít, amikor prominens értelmiségi körökben eluralkodni látszik a kíváncsóság, ami már-már parancs, már-már kényszer: a mű ne szóljon semmiről, ne szóljon senkihez, a nyelv – mint saját farkába visszagörbülő kígyótest – sziporkázzon, táncoljon, önmagából önmagáért, dúsan burjánozva, de azért meg-megakasztva, játszadozva, mert hát minden viszonylagos, ami létezik, lángot vet, aztán úgymint kialszik, az ember-történet csak banalitás, nincs fogódzó, nincs központi rendező lételem sem a fizikaiságban, sem a fizikai sík fölött, csak a természet fényűzése vagy csínytevése által valahogyan, de mindenképpen az okatlanul-céltalanul megvalósult emberkék bukácsolása, nem a végzet hatalma, nem a sors szövevénye, hanem a vak véletlen kénye-kevére. Ami komoly, kicsúszik a nyelvbüvész tolla alól, azt ő sietve meg is kérdőjelezi, vagy gondosan elrejt a magot a temérdek ocsú közt, hogy minél nehezebb legyen megtalálni. Ez a divat, ez az eszmény, a megyek is, jövök is, adtam is, nem is; irtózás a világosságtól. Több-értelműség helyett szimpla értelmezhetetlenség. Ideiglenesen, átmenetileg, ideig-óráig, mintegy nyelv-felszabadítási mozgalomként, kísérletként el is lehet az effajta szüleményt fogadni. Hiszen évtizedek sulykolták a köztudatba a kultúrpolitikával irányított eszmei mondanivaló fontosságát, és a pártszolgálatba, a hamis ügy szolgálatába alázott írói feladat- és szerepvállalást részesítették kegyekben. Nem kell; nem ezt sírom vissza – bűn volt ez az írói szabadság ellen, az ezerarcú valóság ellen. A nyelvbüvész azt is helyesen tudja, hogy a panel-realizmus, a kopogó és csak frázisokban oldódó kilúgozott nyelv, a százszor megcsócsált és unalomig ismételt nyelvi forma nem sugároz már életet, ha egyáltalán volt benne valaha élet! A rossz – mert szellemileg megalapozatlan – eszme bukása után törvényszerű, hogy egy ideig eszmehiányban szenved az ember, s a nihilt tévesen, szabadságként éli meg. Ez a büvészek fénykora. Az illúzió. A bűvészetnél *mintha* megtörténne mindaz, ami a művészetben *valóban* meg is történik. A bűvész *mintha* kettévágná az embert, és aztán bravúrosan ismét összerakná; a művész ezt – katarzis által – *valóban* meg is teszi. A bűvész elkápráztat, viharos tapsra készítet, aztán elfelejtjük. A művész néha nyugtalanít, bosszant, de foglalkoztat és beköltözik. A nyelv facsarható, fejre állítható, ide-oda tekerhető. Káprázatosak az ügyes szövegek, a pusztán nyelvi lelemény. A nyelv itt már nem „szent eszköz”, hanem profán tárgy, a megnyilatkozó önkénye szerint. A nyakatekert eredetieskedés, a mindenáron szellemesség nem más, mint az oly megvevett frázisirodalom ikertestvére: közös szülőjük a *semmitmondás*. „Rossz költészet, újságírás, konyhanyelv, rosszhiszemű szónoklat arról ismerhető fel, hogy nem beszél, hanem ordít és szaval és agitál.” Hamvasnak igaza van. Veszélyesek az olyan mondatok, amelyek úgy vannak megszerkesztve, mintha gondolatot hordoznának. De nem jobb az a mondat sem, amelyik az érdekesség és mehökkentés céljából kiejti a gondolatot. A gondolatnak a lehető legpontosabb és ugyanakkor az alkotóra legjellemzőbb, egyedi nyelvbe-öntése nem mond ellent egymásnak, sőt egyik sem állhat ellentétben a másikkal. A nyelv királyi segítsége nélkül az elgondolás kifakul vagy bombasztikus lesz, a nyelv pedig az „elgondolás” nemessége nélkül, hi-telesség nélkül, majdhogynem a bohóc szerepét játssza. Az író szerencsére sok mindent megengedhet magának, nem szűkséges, hogy a stílusa elgyávuljon; ahogy Hamvas vallja, minél nagyobb a tűz, annál többet szabad, a szórenddel is. De ha a hév nincs meg, retorikus vagy patetikus lesz a nem szabatos szórenddel formált mondat. Úgyszintén, teszem hozzá, mitől van az, hogy az ismétlés az egyik írónál magával sodor, míg egy másiknál pongyolasággént hat? „A szép stílus adomány – írja Hamvas –, amit nem lehet megszerezni. Az emberrel együtt születik. Amit mindenki megszerezhet, az a választékos stílus.” Más helyütt így beszél: „Minden mondat olyan mérleg, ahol az alany vezetése alatt az első serpenyőben a mondatrészek állnak, a másodikban egyedül az állítmány, amely az egyensúlyt megteremti. Az állítmány a mondat nevezője ... ha

az állítmány előre kerül, az indulat lesz az úr: *megbukott a kormány...*” Az írónak a mechanikusan választékos stílus árt, mert az írását éppen eredetiségétől fosztja meg. Indulatra is szükség van, ami a látomását mozgásba hozza. Minden a szövegösszefüggésben múlik, és azon, van-e, nemcsak a sorok között, hanem a *sorok mögött* is valami, mi nem rejtvény, csak rejtőzködő, amit fáradságos elme-izzadással nem megfejtteni kell, hanem ráérezni, észrevenni, a tudati lélekbe behívni. A *helyén és idejében* alkalmazott, mégoly durva szóhasználat, olykor még az ún. „trágár kifejezés” is szükségszerű. Az író anyanyelve *egész szókincsével* dolgozik; ha a témául választott környezet és a figura plasticitása megköveteli a szlenget, a kifecamított, fülsértő nyelvi barbárságot – az író nem finnyáskodhat. Egy példamondat: „Szivi, júliban tépjünk át Olaszba” – sokat elmond a beszélőről. Szinte látom. Majdnem biztos, hogy cukorkalapát alakú, zöld műkörme van. Vagy a pólóingén Miki egér motorozik. „Kedvesem, az idén látogassunk el Itáliába” – ez egy sápadtszöke, vegetáriánus hölgy. Vagy egy selyempapír-gyűröttségű, idősödő úr, az ingyakába túrt puha sállal. S mi lenne Svejik bájból, ha a kocsmában azt kiáltozná, Ferenc Józsefet lepiszkította egy légy...? Az eufémizmus ritkán hasznos, ritkán művészi érték, többnyire szürke, unalmas. De az élvezkedés a pocsolában, a dagonya, a folyamatos durvaság, a halmozott alpári trágárság, ha az író *személyes nyelveként, hatásvadász célból* képződik meg, bár színeiben harsogó, mégsem igazán izgalmas, csak izgató. Nem ablak a világra, csak kukucskáló peep-show-ban. Nem szakszerűen adagolt gyógyszer, csak ajzószer, olykor félrevezetően felcímkézve.

A mechanikusan választékos stílus nem az író barátja: eredetiségétől fosztja meg.

Az író a *teljes szótár* ura. Ez a szabadság. S éppen ez a felelőssége. Hála Istennek, ma már nincs előírtság odakünn; de megmarad az előírtság *odabenn*.

Az író a teljes szótár ura; ez szabadsága és felelőssége is.

A bűvész figyelmeztet: ne próbálkozzatok, nektek, ti többiek, úgyse sikerül! A művész akarva-akaratlan követésre hív. A bűvésznek trükkje van, amit megtart magának. A művésznak titka van, amit megoszt.

Áldom a Teremtést, hogy nyelvet adott az emberiségnek; számomra éppen ezt a nyelvet, amivel halok is majd; de ami nem hal velem, hanem mint „tüzes nyelv a szólásra”, él tovább mindenütt, ahol „négy-öt magyar összehajol.” Óvjátok a nemzet nyelvét! A harang is csak addig harang, amíg a nyelvét ki nem tépik.

